

*History and Philosophy of the Education /
История и философия на образованието*

ВЪЗГЛЕДИТЕ НА ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО

**Посвещава се на 120-ата годишнина от смъртта
на Петко Р. Славейков (1827 – 1895)**

Виолета Атанасова

Шуменски университет „Епископ К. Преславски“

Резюме. В статията се представят възгледите на видния български обществен и просветен деец от епохата на Възраждането Петко Р. Славейков за образованието – за неговата същност, роля в индивидуалното и общественото развитие, принципи, съдържание и фактори.

Keywords: Petko Slaveikov, education, school, curricula

През 1884 г. чешкият поет Ян Неруда пише: „Един от най-заслужилите мъже на Българското възраждане е П.Р. Славейков... Винаги и във всичко неговото име е синоним на борец за народност и народни правдини, на будител и учител на българския народ (к.н.)“ – (по Петко Славейков, Нови изследвания, 2003: 116). Тази висока оценка за ролята на Петко Славейков в националноосвободителното движение се споделя и от много българи – негови съвременници и изследователи. Затова жизненият и творческият му път и многостранната му дейност са подложени на многобройни проучвания. Сравнително по-малко изследвания има върху неговите педагогически възгледи. Целта на настоящото проучване е да се установи ролята на Петко Славейков за развитието на българската педагогическа мисъл през епохата на Българското възраждане, и по-конкретно – за развитието на възгледите относно образованието.

1. Славейков за ролята на образованието в индивидуалното и общественото развитие

Просвещенският възглед, че възпитанието и образованието са основни средства за реформиране и усъвършенстване на обществото, предпоставят интереса към тях на много обществени дейци през епохата на Българското възраждане. Като учител и журналист, Петко Р. Славейков също не остава безразличен към педагогическите проблеми и ги разглежда в публицистичното и художественото си творчество.

1.1. Социализиращата роля на образованието

Още основоположникът на педагогическата наука Я.А. Коменски изтъква социализиращата роля на образованието. „Ако човек иска да стане човек,

той трябва да се образова“ – подчертава той в своята „Велика дидактика“ (Коменски, 1992: 62). В историята на българската педагогическа мисъл подобно схващане изразява Г.С. Раковски, който сравнява бездуховното съществуване на необразования човек с животинското. „Человек без учение и наука е мъртав нравно. Въистина той живее телесно, но умно не съществува, нито се на света от някого споменува. Такъв човек временно дохожда на света като едно безсловесно животно или като едно бездушно естествено явление и изчезва, без да остави никакъв помен от своето явяване на света“ (Раковски, 1952: 336). Каравелов застава на същата позиция. Според него именно образованието (включително и самообразованието) бележи границата между човека и животното. „Само непрекъснатото вървене напред – пише Каравелов, – само денонощното бдение във великия храм на науката дават човеку право с чест да носи своето велико име ч о в е к (к.н. - Л.К.); в противен случай той е равен с добитъкът, който живее само физически, а не нравствено“ (Каравелов, 1985: 104).

Славейков също се приобщава към възгледа за социализиращата роля на образованието. И той смята, че именно то разграничава човека от другите живи същества и го издига над тях. „Человек само със своето знание и образование туря преграда между себе си и животните“. „...Образованието прави човека достоен за името, с което ся гордее и с което той наистина ся възнася над всичките живи сътворения на светът“ – твърди Славейков (Славейков, 1980, т.6: 234, 315). Това убеждение се стреми да формира и у своите възпитаници. „Кой не знае, че учението преобразува човека, прави го да се отлича от безсловесните животни, които населяват с нас земята...“ – пише той в писмо до учениците си в Трявна, в което ги съветва да се учат усърдно (Славейков, 1982: 93).

1.2. Роля на образованието за икономическото и обществено-политическото развитие

Подобно на много български просветители – Софроний, Неофит Рилски и др. – Славейков свързва тежкото положение на българския народ с невежеството. Него посочва като причина за ниското ниво на икономическото развитие, духовно религиозния, обществения, държавния и семейния живот в Османската империя. „Сиромашията“, суеверията, фанатизма, взаимната нетърпимост между хората с различни религии и от различни народности, насилието и унижението, на което едни хора подлагат други, противоборствата между тях, водещи до „съсипването“ на всички, неспазването на законите, грабителството в държавата, деспотизма на старите над младите в семейството, потиснатото положение на жената, лишаването на децата от всяко право пред родителите, занемаряването на възпитанието – корените на всички тези явления Славейков вижда в невежеството (Славейков, 1981: 149 – 151).

Ниската образованост според него води до икономическа зависимост – „от външни сили, от външни средства и от външни помощи“. Потребността от чужди стоки и услуги превръща българина в слуга, във физически работник, който се подчинява на квалифицираните чужденци. Славейков илюстрира това схващане с различни примери, сред които и следният: „Заправят се напр[имер] железни пътища, всички потребни за него хора трябва да ся пови-кат извън; капиталисти чужденци, инженери чужденци, управители чужденци. За населението какво остава? – Остава за него само онази работа, която не иска друго, освен движение на ръцете и краката, напругание не на умът, а на мишците, да копае и да ся бори за най-ничтожна заплата, а често и без никаква заплата“ (Славейков, 1981: 152).

Като определя примата на интелектуалното развитие на обществото над материалното, Славейков издига ролята на образованието и науката като основен фактор на обществения прогрес. Той достига до извода, че „напредъ-кът на българският народ, пред всичко, е в неговото съвкупно старание за научението и образованието му“ (Славейков, 1980, т.6: 184). Българският мислител се приобщава към крилатата мисъл на Франсис Бейкън, че „зна-нието е сила“ (Славейков, 1980, т.5: 233). Славейков поставя образованието в основата на индивидуалното и общественото благополучие. В статията си „Спасителният урок“ заявява с твърдо убеждение, че „просвещението е главният стълб на човеческото щастие и на народните сили“ (Славейков, 1980, т.6: 127). „Без сумнение, просвещението е основа на честитий живот на държавата и на народът, а и частно на всякой един човек“ – пише Сла-вейков (Славейков, 1980, т.6: 152). Образованието е средство за самопозна-ние, чрез него народът опознава обществените закони и съобразявайки се с тях, прогресира в своето развитие. „Просвещението е очите на всякой един народ – пише Славейков, – който не е просвещен, той няма очи, той е сляп. Това, дето да виждаме ясно историята около себе си, да ся познаем със за-коните на напредъка и по тях да вършим и да правим, да познаем сами себе си – това са наистина потребности от първа важност, а пък никой не може да си ги достави без просвещение на съвестта“ (Славейков, 1980, т.6: 151). Затова българският мислител посочва образованието като условие от пър-востепенна важност относно народните водачи. Добрата воля според него следва да се съчетава с „осветлена с просвещение съвест“. Без образование „мъчно може да стане някой истински държавник, истински деец и старател за доброто и благоденствието на сънародниците и съотечествениците си“ – смята Славейков (Славейков, 1980, т. 6: 151).

Той разкрива корелацията между знание и материално благосъстояние. Според него както образованието повишава благосъстоянието, така и по-доброто икономическо състояние се отразява положително върху развити-ето на образованието. И обратно, липсата на образование води до бедност,

която има разрушителни последици за отделния човек, семействата и народите. „Свободний американец казува – пише Славейков, – незнанието е зараза, която тежко заразява и затрива силите на един кой да е народ, а знанието е сила, която донася веществено и нравствено благосъстояние, което все повече и повече отваря и разработва пътят към повече знание и по-съвършено благосъстояние. Подир незнанието иде сиромашията, а след нея всяка беда и неволя, най-после пропад не само на един дом, на една челяд, но на цели общини и на всичкий народ“ (Славейков, 1980, т.6: 541). Славейков посочва САЩ като държава, в която липсата на необразовани хора предполага най-голяма свобода в политическо и религиозно отношение, благоприятни условия за реализация на способностите („талантите“), най-малко фанатизъм, проява на уважение към законите и мира, „бляскав и много полезен поминък“ (Славейков, 1981: 157).

Той критикува богатите българи, че стават жертва на човешката суета и пороци, като изразходват много средства за модни облекла и алкохол, а са скъперници по отношение на училищата. „Салтанатът, модата, пиенето не правят хора, те правят неволници и просяци; книгите, училищата, учението са, които дават живот на един народ; те са докарали другите народи на това състояние, на слава и на богатство“ – **твърди българският мислител (Славейков, 1979, т. 4: 338).** Славейков насочва към извода, че образованието носи личен успех, а неговата липса води до бедност, и в школки диалог, представен от учениците му по време на годишните изпити в Трявна. Диалогът, наречен „Парите и науката“, е между учен човек, който убеждава родителите да изпращат децата си на училище, и богаташ, който се противопоставя на учението като безполезно.

Богатият: „Имаш ли пари – имаш ихтибар,
немаш ли – бъди учен, пак си говедар.
Със аз, със буку, със веде си пери,
пък в джеба му две пари не можеш намери.
Защо ми й такваз наука,
когато нема що да ся пука.
Аз не ся яде,
буки не преде,
веде лозе не копей,
глагол вика дай!“

Ученият: „Добре, ти казваш: аз не ся яде,
кажи ми без аз кой ще ти две пари даде,
буки не преде –
простотата где ще те изведе?
Веде лозе не копей?
Ами кой го копей?
Оня, гдето глагол не знай.

... Знаеш ли аз,
добър си за нас;
знаеш ли буки,
ще имаш сполуки.
Не знаеш ли *веди* и *глагол*,
много ще ходиш гладен и гол
и ще ти казват: „Яли го вол!“
И за малка заплата
ще въртиш хорска лопата“ (Славейков, 1979, т. 4: 143, 144).

Противопоставяйки знанието на материалното богатство, той изтъква предимството на знанието. Според него усилията на човека следва да се насочат преди всичко към образование, а след това – към материален просперитет. „Колко по-честит щеше да бъде човешкият род – пише той, – ако човеците се бяха вразумили, щото половината от труда и времето, що губят, за да събират богатство, да бяха го употребявали, за да събират наука и полезни знания. Народите стават богати и силни не от броя на богатите, а от броя на учените и полезните за обществото хора, които могат да имат“ (Славейков, 1979: 67). Затова призовава българите да купуват книги и вестници, да се образоват, да станат „бързоконци в книжнината“. „Бонапарт е едно време казувал – пише Славейков, – че за да си сполучи целта, три работи му трябвало: п а р и, п а р и и п а к п а р и. Пък аз щъ ви кажа, че за да станем ний хора, три работи ни трябат: к н и г и, к н и г и и п а к к н и г и (к.н.)“ (Славейков, 1978: 149). В противен случай народът няма да има успех нито в отстояване на народността си в противоборство с гърците, нито в търговията, нито в някоя друга дейност (Славейков, 1978: 149).

Славейков изтъква ролята на образованието не само за материалното, а и за нравственото развитие на човека. „Невежеството и нравствеността си не живеят. Дето има невежество, там няма нравствено чувство, няма разбрано поведение“ – пише той (Славейков, 1981: 151). Според българския мислител образованието придава величие на човека. Образованият човек е полезен не само на себе си, той в най-голяма степен допринася за общественото благополучие. В писмо до тревненските си ученици Славейков пише: „Нямам злато и сребро да ви даря, да изявя с това колко е любовта ми към юношите славянскаго рода, към вас младите, но възнадеждните българчета. Слушайте, те (съветите – б.м., В.А.) са моите безценни камъни, които отдалеч ви изпращам за армаган. От всичка душа ви съветувам и искрено побуждавам и се обръщам да следвате учението с усърднише любопитство... защото чрез учението можете да добийте славно и почтено име на земята и услуги на отечеството...“ (Славейков, 1982: 93). Българският мислител цитира немския философ Фихте, че бъдещето принадлежи на училищата (Славейков, 1981: 128).

Според Славейков състоянието на българските учебни заведения, тяхното количество и качество, както и състоянието на българската книжнина предпоставят положението на българския народ. Той определя борбата за материално и морално „въздигане“ **на народа като изкачване на една „степен по-горе в умствената стълба“** на неговото развитие (Славейков, 1980, т. 6: 281).

1.3. Образование и свобода

Въпросът за взаимовръзката между образованието и свободата е един от основните в българския периодичен печат преди Освобождението, включително и в изданията на Славейков. Основоположникът на революционното направление в националноосвободителното движение Г.С. Раковски посочва като най-важни средства за постигане на свободата образованието в съчетание с революционната борба. В поемата „Горски пътник“ той отбелязва, че мъдростта и храбростта (символи на образованието и революционната борба) в единен съюз могат да увенчаят с успех всяко дело.

„Мъдрост с храброст задружно
Два качества велика
Всяко дело мъчно-важно,
Лесно вършат от века.

Вечно са непобедена
Мъдрост с храброст в едино
Дружество съединена!
Слави ся предивно!“ (Раковски, 1946: 31)

Любен Каравелов също вижда пряка връзка между образованието и свободата. „Свободата е тясно везана с просвещението; а просвещението – със свободата“ – твърди той (Каравелов, 1989: 243). Нещо повече: между тях съществува взаимна обусловеност – „без свобода няма образование, а без образование – свобода“ (Каравелов, 1985: 129).

В духа на просвещенските възгледи и Славейков изтъква, че образованието е най-важният фактор за духовното освобождение на човека. Той диференцира свободата на вътрешна и външна и посочва първата като предпоставка на втората. „Само истинно образование и просвещеният човек бива свободен и честит, а неученият и непросвещеният е всякога роб, дете и да бъде, ако би ще и в най-свободната държава да живее, той пак е роб и на най-жестоките мъчители на човечеството, роб е на страстите си, роб е на своите и на чуждите предразсъдъци... без да бъде вътрешно независим човек, външно независим не може да бъде никога“ – пише Славейков (Славейков, 1980, т.5: 458 – 459). Това схващане кореспондира с възгледа на Каравелов, който на страниците на в. „Свобода“ разяснява: „Човеческата свобода бива два вида: умствена и веществена. Умствената свобода отваря на човекът очите, показва му път, по

който той трябва да върви, за да може по-лесно да добие и веществената си свобода“ (Каравелов, 1985: 135).

Според Славейков хората и народите като цяло могат да се възползват от физическата си свобода само ако са образовани, т.е. духовно свободни. „Само просветен човек и народ е кадър да бъде свободен, да добие свобода и да я удържа и да се ползува от нея, неученият и глупавият нито да я оцени може, нито да я уварди“ – пише Славейков (Славейков, 1980, т.6: 542). Той свързва робския менталитет с невежеството. Затова определя масовата народна просвета като предпоставка за свободата и благоденствието на всеки народ. „Общото народно просвещение е най-първото и най-главното условие за благосъстоянието на която и да е държава, за благоденствието на който и да е народ; то е самият извор на свободата. Неученият, необразованият и непросвещеният народ е предмет на робство во всяко време и на всяко място и него не могат да го направят свободен ни най-славните и силните владетели, нито най-добрите и свободолюбивите закони“ (Славейков, 1980, т.5, 459). Славейков определя народното образование като „панацея, тоест всецелесно средство на народите“. Според него както просветеният човек, така и просветеният народ излъчва непобедима сила и енергия и при най-злочестото си състояние, а непросветените народи лесно стават оръдие на чужди интереси (Славейков, 1980, т. 6: 88).

Той посочва образованието и като основно оръжие в борбата срещу домогванията на гръцките владци за асимилация („изнародване“) на българския народ. В образованието вижда средство за отпор срещу посегателствата на гръците върху българската народност, средство за изграждане на национално самосъзнание и извоюване и отстояване на духовна независимост. Като пример представя чешката съпротива срещу немците и унгарците („маджарите“) за отстояване на своята народност. Според Славейков чехите „са така турени, щото и ако би щат ся удвои немските и маджарските коварства и макинции, даже и да ся утроят, чехите пак ще си останат неповредени от това, дето че един образован народ не ся поддава лесно; той има достатъчни условия за собственото си съществуване, за да противостои на всякой враждебен извън натиск“ (Славейков, 1979, т. 4: 388).

Славейков разглежда образованието не само като средство за освобождение, а и като средство за съхраняване на свободата. Той изразява схващането, че само образованите народи могат да осъществяват правилен политически избор, който гарантира свободата им. „Дай на един неучен народ правдината на гласоподаване – пише Славейков, – сам да избира управителите си или сам да управлява, и ще видиш, че няма да ся забави да падне в безначалие, а след него и в деспотизъм. Но просветеният народ скоро става свободен и няма да изгуби свободата си, защото знае как да я управлява“ (Славейков, 1980, т. 5: 234).

Този просвещенски култ към знанието, в което Славейков вижда панацея за почти всички обществени проблеми, се основава на бурния духовен подем в западноевропейските страни в епохата на Просвещението, последван от големи социално-икономически и обществено-политически промени в тях. За такива радикални промени, насочени не само към постигане на национална независимост, а и към приобщаване на българския народ към цивилизована Европа мечтае Славейков. В писмо до учениците си в Трявна пише: „Обърнете очи към просвещената Европа. На нея уж и ми живеем“ (Славейков, 1982: 94).

2. Славейков за същността и принципите на образованието

2.1. Определение на понятието „образование“

Славейков не разграничава понятията *възпитание* и *образование* и ги използва като синоними. „Воспитанието... е наука и изкуство за живеяние; необходимо е прочее за всякого да знае тази наука и да ся ползува с туй изкуство. В това ся заключава всичката тайна за образование“ – пише той (Славейков, 1978: 351). Следователно определя понятието образование като наука и изкуство за живота, които трябва да овладее всеки човек. Като синоним на образование употребява и термините *просвещение* и *учение*.

Славейков разглежда образованието като перманентен процес, който трябва да съпътства човека през целия му живот. Според него училищното обучение не е достатъчно и следва да се допълва със самообразование. „Но понеже рядко ся случа – пише той, – да постигне сякой в училището колкото учение му трябва, то за възможно усъвършене изпосле необходимо е, когато сме вече момчета на занаят, чираци или калфи, като станем ергени, да употребяваме времето на отпочиванието си в четение и писание, а не в игри и пиение“ (Славейков, 1980, т. 5: 223). Затова той препоръчва на всички, независимо от професия и местоживеење – занаятчия или земеделец, гражданин или селянин – да четат „добри книги“.

2.2. Принципи на образованието

Славейков не формулира принципите на образование, но поставя изисквания, съответстващи на съдържанието на някои от тях.

2.2.1. Принцип за всеобщност

Идеята за всеобщо образование има дълбоки корени. За пръв път тя се появява в произведенията на ранните социалисти утописти Т. Мор и Т. Кампанела (Мор, Кампанела, 1984: 89, 153 – 154). Коменски в своята „Велика дидактика“ я подкрепя аргументирано и обосновано (Коменски, 1992: 62 – 66, 73 – 76, 96 – 97). Правото на образование е законодателно утвърдено за пръв път след Великата френска революция в Конституцията от 3 септември 1791 г. и потвърдена в Декларацията за правата на човека и гражданина от 1793 г. (Конституции..., 1957: 253, 333). Педагогически-

те идеи на Френската революция, които обхващат принципите за задължително, светско и безплатно образование, проникват и у нас (Цветков, 1989: 31, 34). Просветните дейци от епохата на Българското възраждане популяризират и подкрепят идеята за общодостъпно образование, мнозина предприемат мерки за нейното реализиране.

В съответствие с най-прогресивните възгледи Славейков призовава за демократично устройство на училището и изграждането му върху принципа за всеобщо образование. „Всеобщото, което инак и предуготовително наричаме, е потребно изобщо на сички – пише Славейков, – в каквото обществено положение и да ся намерват, даже и на занаятчиите и на селяните, защото обема познания, от които всинца без изключение имаме нужда“ (Славейков, 1980, т. 5: 223). Обявява се за масово, достъпно за всички образование, без съсловно разграничение. „Ние разумяваме общенародното просвещение, сиреч онова, което ся разпространява по всите разряди на населението, което обзема и чиновници и свещеници, и търговци и художници, и граждани и селяни, и големци и простолюдини, и богати и сиромаси, с една реч, всякой член на народа“ – пише Славейков (Славейков, 1980, т. 6: 100). За реализацията на тази идея следва образованието да е достъпно за всички. Затова той смята, че всеки българин, без изключение, е длъжен съобразно възможностите си „да спомага, щото душевното просвещение да стане общо имущество на всичкий народ“ (Славейков, 1980, т. 6: 100). Той призовава да се основе едно общо училищно настоятелство, което да набира и управлява средства във фонд, създаден за подпомагане на издателствата с цел намаляване цената на книгите. Във високата цена на книгите вижда пречка за образованието на бедните. Според Славейков много „способни ученици, сиромашки деца, са принудени да напускат без време училището, не за друго, но защото бащите им не са в състояние да им купят по-потребните, но скъпите за тях книги...“ (Славейков, 1980, т. 6: 104).

В идеята за всеобщо образование Славейков включва и момичетата. С това се нарежда сред застъпниците на девическото образование, от които се открояват П. Берон, К. Фотинов, Хр. Г. Данов, Л. Каравелов. „Ний не сме съгласни с онези, които казват, че жената не трябва да бъде учена и че не ѝ трябва учение, за да добива повече благодати и приятности, които са изключително украшение и дарование на жените от природата и чрез които жената украсява и облагодиява домът си. Таквиз начала са варварски и недостойни за добрите качества, които има нашият народ“ – пише Славейков (Славейков, 1981: 278 – 279).

2.2.2. Принцип за народностен характер на образованието

Според Славейков „просвещението само по себе си [е] нещо космополитическо, общо на всите народи“, но този космополитен характер трябва да носи само извънучилищното образование. Що се отнася до образованието в

българското училище, то следва „да е проникнато с духът на народността“ (Славейков, 1980, т. 6: 128). Славейков определя народното образование като „извор на народна мисъл, на народна сила и крепост“, но извън границите на народната самостоятелност то става „оръдие на отнорядуване, семе за унищожение на народната личност, на народното чувство и на народната съвест“ (Славейков, 1980, т. 6: 128). „Ненародното просвещение и образование, чуждото възпитание“ според Славейков е средство за поробване, защото лишава възпитаника от национално самосъзнание („народна съвест“) (Славейков, 1980, т. 6: 88). **Затова българският педагогически мислител отстоява народностния характер на образованието, като се обявява за „чисто българско народно училище“** (Славейков, 1980, т. 6: 263). То следва да е съобразено с манталитета и нравите на народа и да удовлетворява неговите потребности. Според Славейков „всякой народ трябва да има своето просвещение: французкото просвещение може да затрие немският народ, а немското може да затрие славянските народи, както вече е извършило това до една степен гръцкото възпитание с българите. Характерът на един народ може да понесе само таквази цивилизация, каквато е за него сгодна или най-после колко-годе за него прекроена“ (Славейков, 1980, т. 6: 33).

Затова се обявява против образованието на българите в гръцки училища. „Не гръцкото ли възпитание порази юният (младият – б.м., В.А.) и пълният с жизненни сили наш народ в първите дни на политическото му битие“ – пита Славейков (Славейков, 1980, т.6: 35)? Въпросът е реторичен. „Гръцкият език – пише Славейков, – ако и богат и славен и добър за гръците, за нас не е освен голяма пречка за образованието ни“ (Славейков, 1980, т.5: 384 – 385). Във връзка с това схващане изисква основен език на обучение в българските училища да бъде говоримият, „матерният“ или бащиният (Славейков, 1980, т. 6: 60 – 62). Според Славейков обучението по бащиния език е най-прекия път към образованието (Славейков, 1980, т. 5: 384).

Българският педагогически мислител не отрича заимстването на чуждия опит и постижения. **Нещо повече, той препоръчва образованието на българчета в европейските страни (след обучение в родно училище), за да се усъвършенстват „в науките“ и да приложат „примера“ на европейците в българските училища** (Славейков, 1980, т. 5: 373). Но той не следва да се прилага механично, а трябва да се взема предвид и българският опит и да се проявяват усилия за собствени постижения в духовната сфера. „Ний, българите, имаме пред очите си другите европейски народи и тяхната история – пише Славейков, – имаме също така пред себе си и нашата народна история с нейните добри страни и погрешки, а всичко това трябва да бъде ръководител на нашият живот. Европейските учени мъжие са така много изработили досега, щото за нас ще да е хиляди пъти по-леко да достигнем своите цели, нежели тям. Ако ний попитаме някой европеец: „Що е потребно нам за нашето развитие и образова-

ние? „, той има право да ни отговори: „На ви книги, преведете, четете и учите ся...“. Видите ли колко е за нас по-леко да достигнем това, за което другите народи са употребили толкова мъки? Но не мислете, че ако другите народи са работили и работят за нас, то ний трябва да скръстим ръце и да чакаме от бога печени кокошки“ (Славейков, 1980, т.6: 316–317). Според Славейков българите трябва да работят за създаването на собствена книжнина, „съвременни“ училища и вестници, пълни с „мисли и разум“, които да бъдат ръководители на народното самопознание и развитие.

3. Съдържание на образованието

3.1. Критика

В някои от статиите си Славейков подлага на критика образователното съдържание в съвременните му училища. Макар да дава положителна оценка на килийните училища заради ролята им за запазване на българската народност, той смята, че учебното съдържание в тях не отговаря на потребностите на народа (Славейков, 198, т. 6: 56). Ето как описва обучението в килийните училища: „к и л и и до черквите имаше и там или по къщата из махлата по десетина деца ходяха да си губят времето и да ся учат да сричат само при някой поп или някой с а к а т г р а м а т и к (к.н.); свещениците едвам ли можеха да прочитат и сами не разбираха това, което уж четяха в черква, а не да разтълкуват нещо и на народа“ (Славейков, 1979, т. 4: 106 – 107).

Той определя не само като безполезно, а даже и вредно учебното съдържание в гръцките училища. „...Истинното учение – пише Славейков, – не е такъв, каквото нашите досегашни чужди просветители го представляваха и за което усещахте отвращение, защото беше безполезно, а даже и вредително: мина вече онова време, в което чрез неограничено въображение ся плетяха суетни системи, основани на изкусни риторически доводи, мина онова време, в което в науките богословието с византийските тънкотии царуваше като богиня в тях. Педантизмът ся погребва и тежък надгробен камък ся върли отгоре му“ (Славейков, 1980, т. 6: 61).

Изучаването на гръцкия език в българските училища според него също е вредно. Причините за това са политически. Славейков разкрива асимилационната гръцка политика спрямо българите и затова се обявява против масовото изучаване на гръцкия език в българското училище. „Целта на гърците е явна – пише той, – като са силяха да на докарат да забравим народността си, имаха грижата да на възпират да не можем и господарите си да опознаем както трябва, за да им е по-лесно да на погълнат“ (Славейков, 1980, т. 5: 106). Българският педагогически мислител оборва аргументите на защитниците на този език – че без овладяването му не е възможно пълно образование и той трябва да бъде изучаван заради едновременството, съседството и търговските ни отношения с гърците (Славейков, 1980, т. 5: 105). „Пред правителството гръц-

кия език не ни помага ни най-малко, че и по вън с търговското ни сношение с Европа също тъй“ – смята Славейков. Той се обявява и против модната тенденция в центъра на образователното съдържание да се поставят езиците. В тази връзка публикува във в. „Гайда“ подигравателното съобщение: „Даскал търсиме да знай много френски, пък малко български“ (Димитров, 1987: 157). Преподаването освен на български език и на църковно-славянски, гръцки, турски и френски език, и то от учители, които не ги владеят добре, според него не е полезно, защото „истинното учение е пренебрегнато“. „Тряба да направим на нашите съотечественици, – заявява Славейков, – че туй нещо е една халосия, едно заблуждение: знаенето на езици ако и да е добро нещо, но то не е учение“ (Славейков, 1980, т. 5: 106).

3.2. Идеи за образователното съдържание

За българското училище през третата четвърт на XIX в. е характерна хуманитарната насоченост на образователното съдържание. Това се дължи до голяма степен на образователната подготовка на една част от учителите – руски възпитаници, завършили класически гимназии и семинарии, които прилагат в своята практика техните програми (Димитров, 1987: 161). Изключение правят само класните училища с повече от три класа, в чиито последни класове надделява делът на природо-математическите учебни предмети (Доросиев, 1925: 26, 72, 83 – 84 и др.). В същото време в САЩ и Европа (най-вече в Англия) е налице тенденция към реалното, прагматично ориентирано образование. Привържениците на реалното направление в образователното съдържание в Европа са Лок, Русо, Дидро, Спенсър и др. То намира поддръжници и сред представителите на българската интелигенция – Л. Каравелов, И. Селимински, Хр.Г. Данов, Д. Цанков, Д. Войников, Т. Икономов и др. (Димитров, 1987: 161 – 162). Славейков също се приобщава към тази група.

Осведомеността му за образователните практики в САЩ и някои европейски страни, от една страна, и за българската образователна практика и дискусията относно нейната насоченост, от друга, стоят в основата на идеите му за образователното съдържание на българското училище. Според Славейков при определяне на учебния план училищното настоятелство трябва да се ръководи от следния принцип: „кои науки могат най-лесно, най-правилно и най-здравно да развият детският ум и тях да забележат в училищната си програма“ (Славейков, 1981: 82). Той се обявява за прагматична ориентация на учебното съдържание, основана на принципа на ползата: „Не е учен, който много знае, а който знае потребното“ (Славейков, 1980, т. 6: 465).

На първо място посочва учебните предмети, свързани с националното самопознаване и изграждане на национално самосъзнание у подрастващите – родния език и родната история. „Языкът ни представя народният гений – пише Славейков, – който не може с думи ясно да ся изрази, а историята, – знанието на съдържанието на народний живот; знаеш ли языкът на един народ,

то знаш що е той народ; знаеш ли историята му, то знаш що може той народ; езикът е анатомията на народният гений, а историята е неговата физиология“ (Славейков, 1979, т. 4: 157). Най-много статии посвещава на необходимостта от изучаване на българския език. Като пример посочва европейските училища, в които изучаването на родния език е на първо място (Славейков, 1979, т. 4: 347). Според него това е много важно и необходимо за съхраняване на националната идентичност, тъй като езикът е отражение на народния живот и характер (Славейков, 1978: 553). „Езикът е невидимият образ на цял народ“ – смята Славейков (Славейков, 1979, т. 4: 156). За да опознаеш живота и характера на един народ, трябва да изучиш езика му и „да вникнеш в духът на думите“ (Славейков, 1978: 554). Затова разглежда изучаването на родния език като основно средство за самопознание.

Според Славейков подценяването на родния език и приоритетното изучаване на чужд език в масовата педагогическа практика води до асимилация. „...Ако би един народ да ся помами и остави настрана своят език и предпочете друг някой на негово място, той народ не може да ся сохрани, той рано или късно ще ся претопи в другият: той ще погине“ – предупреждава Славейков (Славейков, 1980, т. 6: 54). Но не мъртвият бащин език, а говоримият език следва да се изучава. Като поучителен пример от педагогическата практика той посочва европейските народи, обучавани през Средновековието на латински език. Тогава науката се затваря в „тясна кошара“, в която могат да пристъпят само част от духовенството и аристокрацията и тя остава недостъпна за широките слоеве на обществото. За преодоляването на това ограничение „французи и англичани, и германци, и всички образовани народи преведоха книгите всякой на говоримият си език, на онзи, който поотнапред презираха като език на селянина, на простака и тогаз, и оттогаз наистина светлина светна и в училищата, и в храмовете, и в палатите, благотворни и животворни лучи озариха даже домът на работника и колибата на овчарина, тогаз Европа цъфна и даде плодове чудесни“ – пише Славейков (Славейков, 1980, т. 6: 55).

Българският мислител не се противопоставя на изучаването на чужди езици. Самият той владее и си служи с тях. Но според него началното обучение следва да се осъществява на роден език и едва след неговото овладяване да се учат и други европейски езици. Още от люлката детето трябва да чува народни песни и предания и да израсне с тях. „Да не допира до устата им никакъв чужд глас – препоръчва Славейков, – доде ся не развие в тях свободно дарът на човеческата словесност по бащиния им език – че после, кога им дойде редът, нека идат и образованите язици на другите народи, но нека идат между челядта ни като призовани гости, а не като господари, да завладяват умът им и народния им език“ (Славейков, 1979, т. 4: 157). Възпитаник на гръцко училище, Славейков цени гръцкия език като средство за запознаване

с богатата гръцка култура, ключ към съкровищата от мъдрост и добродетел, които съдържат творбите на древните гърци. В някои от поредицата разкази на „Дядо Дечо“, публикувани във в. „Гайда“, той запознава читателите със спартанското и атинското възпитание, с видни личности на Древна Елада. В първия от тези разкази препоръчва на децата да изучават гръцки език и да четат гръцки произведения, но да не се превръщат в гръкомани като много от образованите българи: „изучайте гръцкият език, приговаряйте гръцките списания, ама не за да ся погърчите и да ся отричате от народа си, но за да придобийте онези мудри идеи и да усвоите онези велики обществени добродетели, които са обезсмъртили старите гърци и в отколешният, и в сегашният свят“ (Славейков, 1979, т. 4: 104 – 105).

Историческото познание през епохата на Българското възраждане се разглежда от просвещенците като важно средство за формиране на национално самосъзнание. Славейков също не остава встрани от това схващане. „Без исторически знания няма ни народно съзнание, ни народно чувство, ни народна гордост“ – заявява той (Славейков, 1980, т. 6: 27). Познаването на родната история според него е необходимо условие за развитие на народа, защото „народ, който не признава миналото си, не признава и бъдещето си...“ (Славейков, 1979, т. 4: 425). Подобно на Паисий, Славейков изтъква важността на историята в едноименната си статия, поместена през 1869 г. във в. „Македония“: „...каквото е слънцето в светът, таквоя е историята в тройният живот на човечеството“. Според него всяко следващо поколение трябва да опознае опита на своите предци и да надгражда своя опит върху него за следващите поколения. „Когато ний дойдем на светът – пише той, – наследуваме други, които преди нас като са били и едвам като са го познали и са го оставили. Ний не оставаме вечно на тойзи свят; напротив, ний сме привременни бръмчици (халки) на най-малката цепочка (синджирче), в която, като изтлеят видовете, съхранява се и остава траен само родът. И тъй, как бихме могли да стъкнем и да нагласим знанията си и деянията си, ако би да ся ограничаваме само в личното наше самосъществуване, ний малко по-горничките от животните, а може би и по-злочестите от тях?“ (Славейков, 1980, т. 6: 231). Българският мислител разглежда историята като „изображение“ на всеобщото развитие на човечеството; цитира Шелинг, че историята е „огледало“ на духа на света (Славейков, 1980, т. 6: 232). Според Славейков религията, законите, философията и изящните изкуства, търговията и промишлеността, политиката и книжовността, благородното и „худородното“ (незнатното) ни чувства, доброто и лошото в действията, откритието на нова истина или убийствената заблуда, „с една реч, растението и цъфтението, пъргът и завенването на личностите, на народите, напредъкът им, тези са предметът на историята“ (Славейков, 1980, т. 6: 232). Следователно, той значително разширява предмета на историята, като в включва в него всички аспекти на човешкото развитие.

Като полезни посочва „положителните“, т.е. природните науки, които според него съдържат необходими знания. „Науката днес се върти около човека – пише той, – нейната главна цел е да преобърне и употреби силите си на природата за негова полза и благоденствие; действието на огънят, на водата, на въздухът, на звездите, на електрицизмът и прочее служи му за орудие: с една реч, той стана господар на природата“ (Славейков, 1980, т. 6: 61). Тъй като поставя като главна задача на училището умственото развитие, Славейков препоръчва изучаването на учебни предмети от природо-математическия цикъл. Според него „свободното мислене се е появило най-рано в полето на математиката и естествените науки“, докато „...полето на богословието, нравствеността, философията, историята, на политиката и на педагогията няма още никакво свободно мислене“ (Славейков, 1981: 145).

Като необходими и полезни той посочва както математиката и природните науки, така и богословските науки и реториката. „...Ако е да се предават в нашите училища от няколко години насам и физика, и химия, и математика, и реторика, и геология, и астрономия, и богословски науки, то пак в обществения си живот ний не сме отведили още не един, но нито полвиничък физик, ни химик, ни математик, ни оратор, ни геологист, ни астроном, а че и богослов никакъв – в пълното значение на думата; а всички тези са твърде необходими за общественото ни преуспяване (к.м., – В.А.)“ – пише Славейков.

За „облагородяването на ученическия дух“ препоръчва изучаването на науки за „нравствеността и благочестието“, т.е. етика и религия. Той отбелязва, че в повечето училища такива науки не фигурират в учебните планове, а там, където ги има, „те се предават с таквоя хладнокръвие, с таквоя невнимание и лекост, щото вместо полза те правят учениците още повече равнодушни към всичко, що се отнася до религията и нравствеността“ (Славейков, 1981: 83). Славейков се обявява както против затвореното в рамките на религията обучение, така и против обучение, в което тя напълно отсъства. Очевидна истина е според него, „че свободата и напредъкът на народите няма да изгреят нето от онези училища, в които няма никаква заря на религиозно възпитание, нето от онези, в които лъжовният син на религиозната идея, мрачният фанатизъм, завзема мястото на иднинната набожност“ (Славейков, 1981: 129). Българският мислител смята, че от религията „извира истинно нравственото образование на младежите“, т.е. религията е средство за нравствено възпитание. „Всяко знание е прибило и изучението на науките е извор на безценни съкровища, но нека не забравяме, че тези съкровища могат да пристигнат в злоупотреба, ако божественият закон не бъде връзката и основата на всяко образование“ – предупреждава Славейков (Славейков, 1980, т. 6: 466). Религиозното обучение според него не бива да се свежда до прочитане на богослужебните книги, а трябва да включва „преподаването на небесните онези заръчвания от християнската

вяра“, т.е. запознаване с нравствените послания на християнската религия (Славейков, 1980, т. 5: 250).

Религиозната принадлежност по време на османското владичество се приема като белег на национална идентичност. Отричането или загърбването на християнската религия се обвързва с родоотстъпничество. Затова Славейков се противопоставя на обучението в чужди училища, докато децата са малки и още неутвърдени в догмите на религията. „Далеч от училищата на пропагандите, дето децата ни не научат друго, освен да презират вярата на бащите си и самите си бащи и стават най-послед вероотстъпници и на родоотметници!“ – призовава Славейков (Славейков, 1980, т.5: 251). Като негативен пример посочва последиците от обучението на българчета в католическото училище в Бебек. Според българския мислител възпитаниците на това училище предизвикват религиозни вълнения с цел унищожаване на православната вяра и разкъсване на единството на народа (Славейков, 1980, т. 5: 251)

Славейков е от малкото български мислители от епохата на Възраждането, които препоръчват включването на физическото възпитание („гимнастиката“) като учебен предмет. „Телесното упражнение е твърде необходимо за здравието и успехът на всички прилежни и систематични ученици“ – пише той (Славейков, 1981: 84). За пример посочва европейските училища, в които този предмет е един от водещите и „е между първите принадлежности“.

В статията си „Общопотребните на сички знания“ Славейков представя възгледа си за образователния минимум – всеки българин трябва да може да чете лесно църковно и гражданско „писане“, печатано и в ръкопис; да пише „чисто и лесно“, да говори правилен български език; да владее четирите аритметични действия и някои други математически знания – дробни, просто тройно правило; да знае историята на народа и на отечеството си, както и свещена история и катехизис (Славейков, 1980, т. 5: 224 – 225). Относно знанията, необходими на жената, Славейков пише: „Най-неучената жена пак трябва да знае да прочита добре, да има понятия от граматика, от землеописание, да знае и с т о р и я т а н а б ъ л г а р и т е (к.н.) и четирите действия на числителницата“. Към това добавя и рисуването, което е и основната разлика относно съдържанието на мъжкото образование (Славейков, 1981: 282).

4. Общо и професионално образование

В статията си „Общопотребните на сички знания“ Славейков диференцира образованието („учението“) на всеобщо и частно. Според него всеобщото е необходимо на всички хора независимо от общественото им положение, „защото обема познания, от които всинца без изключение имаме нужда“, а частното образование е „според звание и художеството“, т.е. то дава профе-

сионална подготовка (Славейков, 1980, т. 5: 223). Съдържанието на общото образование е разгледано по-горе.

В мемоарите на Славейков се изясняват условията, при които се осъществява професионалната подготовка на занаятчиите по време на Възраждане-то. През периода, в който изучава бащиния си занаят, той общува с чираци, преминали през занаятчийска подготовка при различни майстори. Липсата на професионални училища предполага изучаването на занаят да се осъществява в дома на майстора. Срещу работата си в работилницата (понякога и срещу определено заплащане – напр. за изучаване на иконопис таксите са доста високи, поради което самият Славейков е възпрепятстван да изучи този занаят), чиракът получава професионална подготовка, подслон и храна. Разказите на Славейковите другари разкриват подробности за чиракуването. Освен дейността на чираците в помощ на майстора, в което се състои тяхната подготовка, те са принудени да изпълняват всякакви поръчки – да готвят и мият съдове, да помагат в отглеждането на децата на майстора, да събират гъби и охлюви, да ловят риба, да носят дърва от гората, да се грижат за животните и т.н. За това получават мизерни условия на живот и ограничено количество нискокачествена храна – огризки от трапезата на майстора (Славейков, 1979, т. 3: 92). „Под предлог, че майсторите им ще ги научат на някой занаят – пише Славейков, – горкото младо поколение заробваше ся за две и три години да служи без никаква плата, само за един хлябец, да служат на майстора си като чираци в занаята, и да му шетат като слуги на дюгена, и да му помагат нещо понякога, а същевременно и като същи къщни слуги да изпълняват всичките каприциозни прищевки на прекрасната или мускоривата му половина“ (Славейков, 1979, т. 3: 95).

Въз основа на личните си впечатления, получени по време на своето чиракуване, Славейков осъзнава и посочва необходимостта от откриване на български професионални училища – земеделски и занаятчийски. „Днес за каквото и да е занятие нужно е и теория, нужно е училище – пише той; – а колко повече те са нужни за едно занятие, с което ся занимава най-грамадната част на народа ни (става въпрос за земеделието – б.м., В.А.)?“ (Славейков, 1981: 76). Според Славейков теоретични знания по земеделие следва да се преподават и в другите училища. Той препоръчва сформирание на дружества, които да се занимават с организиране на земеделски събори за просвещаване на земеделците, както и издаване на вестник и книги със специализирана информация по земеделие (Славейков, 1981: 76).

Славейков разглежда откриването на педагогически училища, в които да се подготвят квалифицирани учители, като важна и неотложна задача. Липсата на подготвен педагогически персонал посочва като основен недостатък на съществуващите български училища. Причината за това според него е: „Защото не е имало и няма педагогически заведения, и повечето от учителите са

самозванци и нямат нужните педагогически знания. Това е един недостатък, който най-много пречи за напредъка на просвещението в нашето отечество“ (Славейков, 1980, т.6: 153).

Според Славейков е необходимо откриването и на духовно училище за подготовка на учители, които да преподават религия в българските училища. „Твърде желателно е колкото по-скоро да ся устрояше негде в отечеството ни едно по-висше училище или да ся въздигнеше на по-висока степен това, което вече съществува при народната ни черква, тако щото да съответствува на народните ни нужди“ – пише той (Славейков, 1980, т. 5: 251).

5. Девическо образование

Славейков е един от първите застъпници на девическото образование. Той изтъква определящата роля на жената във възпитанието на детето, което обуславя необходимостта от нейното образование. „Прочее трябва ли жените да остават прости и неучени, като ще получаваме от тях най-първото и основното образование“ – пита Славейков (Славейков, 1979, т. 4: 156). Според него ролята на жената не се ограничава в тесните рамки на семейството. „От образованата жена има полза мъжът, семейството, родината и цялото отечество; според нея и от нея всичко излизава хубаво и благородно; а покрай необразованата жена подивява ся всичко и всичко пропада, а най-главно децата...“ – пише Славейков (Славейков, 1980, т. 6: 550).

Според българския мислител девическото образование следва да е подчинено на същите цели (умствено, нравствено и физическо развитие на учениците), както мъжкото. Той отбелязва, че девическите училища са недостатъчни и обучението в голяма част от тях е на по-ниско ниво от това в мъжките. В тях не се дава системна подготовка, а само елементарна начална грамотност („прочит и записване“), шев и бродерия (Славейков, 1980, т. 6: 271). „В нашите девически училища – според Славейков, – нашите девойки едва-едва ли учат днес да прочитат, да пишат и най-големият мурафет да бодат криво-ляво нищо и никакви шевове и везания, които за нищо не служат, а ни в едно още училище няма да се предава онова, което е необходимо за полът им, никакво почти учение и нити понятие не почерпват те от училищата за онова, как да станат добри съпруги, достойни майки и уредни и спестовни домакини“ (Славейков, 1981: 85). В съдържанието на девическото образование Славейков включва: първо, знания от областта на „домашната икономия“ и хигиената; второ, религиозно и нравствено образование; трето, умствено развитие (Славейков, 1981: 255). За пример сочи образованието в Англия и Германия, което подготвя жените за добри съпруги, майки и домакини (Славейков, 1981: 255 – 256). Нещо повече, в резултат на образованието в САЩ и някои европейски страни, като Швейцария и Белгия, жените работят като учители, лекари, вземат участие в управлението на пощите и др. (Славейков, 1980, т. 6: 268).

Славейков се обявява не само за равнопоставеност на мъжете и жените в сферата на образованието, а за пълно равенство между двата пола. Той изразява авангардния възглед, че едва когато жената придобие „естествените“ си права наравно с мъжете, включително и правото да гласува на избори, тя ще заеме истинското си място в обществото. А пътят за това минава през образованието (Славейков, 1980, т. 6: 269).

6. Образователни фактори

В онтогенетичното развитие първият образователен фактор е семейството. Според Славейков в него основна роля изпълнява майката. Той ѝ отрежда не само възпитателни, а и образователни задачи. Подобно на Песталоци (Песталоци, 1969: 37, 287), българският педагогически мислител я определя като „първият учител на чедата си“ (Славейков, 1981: 254). Според него тя трябва да научи дъщерите си „да прочитат и да пишат правилно“ (Славейков, 1981: 281). Той дава и някои методически указания на майките относно обучението на децата. Изисква майката да се съобразява с възрастовите възможности на детето, защото „умствените сили на децата са слаби наспоред възрастта им, следователно не трябва да отеготява мозъкът им с разни и мъчно разбирали уроци, защото това е вредително за тези слаби създания“. Препоръчва подбор на четивата за деца с цел провокиране на тяхната любознателност – да им се четат „кратки и любопитни приказници, чрез които ся подбада любопитството им, тъй що, без да ся усетят, и те добиват наклонение към прочитание“ (Славейков, 1981: 281).

Като основен образователен фактор Славейков посочва училището, пред което поставя три основни цели: „умственото развитие на учениците“ – интелектуално възпитание, „облагородяване на ученическия дух“ – нравствено възпитание, и „телесно усъвършенстване на учениците“ – физическо възпитание. Те са подчинени на главната възпитателна цел, която определя – формирането на гражданина (Славейков, 1980, т.6: 355, 466; Славейков, 1979, т. 3: 82, 355). Според Славейков на народа са нужни „добри синове на отечеството, добри родители и чедата, добри граждани, търговци, патриоти и пр., с една реч – българи, приготвени за всяко добро и достойно дело“ (Славейков, 1981: 82). Реализацията на първата цел той свързва с необходимостта от създаване на учебен план съобразно възможностите на учениците, подбор на подготвени учители и снабдяване на училищата с необходимите учебни средства – напр. уреди по физика и химия (Славейков, 1981: 82 – 83). Славейков извежда като главна цел и нравственото развитие на учениците. Според него умственото развитие, лишено от „душевно благородство“, е несъстоятелно и даже вредно. „Силен ум е добро оръжие – пише Славейков, – но не в развратно сърце, както и острий нож е добро оръжие, но не в ръцете на убийци“ (Славейков, 1981: 83). За постигането на тази цел българският мислител препоръчва преподаването на учебни предмети,

свързани с религията и нравствеността, но не с „хладнокръвие, невнимание и лекост“, което би направило учениците още по-равнодушни към всичко относно религията и нравствеността. Личният пример на учителя също следва да е подчинен на тази цел. „Поведението и животът на учителя трябва да са главните му сподвижници в това“ – препоръчва Славейков.

Третата цел той свързва със сентенцията „Здрав дух в здраво тяло“. Според Славейков физическото възпитание неправилно е подценено в българските училища. Той посочва за пример европейските училища, в които гимнастиката заема основно място сред другите изучавани предмети. Славейков смята, че тя е важно средство за съхраняване на здравето и формиране на нравствени и физически качества („за отбягване на леност и за приучване на трудолюбие, а още гимнастиката дава на тялото гъвкавост, жилавост и пъргавост“) (Славейков, 1981: 84).

Макар и да разглежда училището като основен и най-значим образователен фактор, Славейков приема, че неговата дейност може да се подпомага и допълва и от други организации с образователни функции. На първо място сред тях посочва читалището, **като му отрежда ролята на разсадник на образованието**, разпространител на реални и полезни за народа знания. Неговите образователни задачи според Славейков са следните:

1. Нравствено усъвършенстване и материално преуспяване на населението. За реализацията на тази задача препоръчва организиране на събрания, в които да се провеждат беседи, да се четат „сказки“, статии от вестници и книги с такава насоченост (Славейков, 1981: 86).

2. Образование на „възрастните безкнижни“, **т.е. на неграмотните възрастни**. За изпълнение на тази задача препоръчва организиране на неделни училища (Славейков, 1981: 86). Според него основното задължение на читалищата е „да заляга да разпространява просвещението и да събужда народната сваят на народът, който живее по селата“ (Славейков, 1980, т. 6: 276).

3. Образование на бедните деца. Това Славейков определя като най-благородната цел на читалищата. „Да се извади едно таквоя дете от батака на бедността, безполезността, погибелта и окаянството – пише той, – и да се въздигне за честит и ползвателен член на обществото, малка ли е и маловажна услуга ли е за народа? Ей от всяка страна голяма и важна!“ (Славейков, 1981: 87).

За да изпълнява образователната си функция, според Славейков читалището следва да е снабдено с подходяща литература – книги, „нравствени списания“, както и такива, които съдържат „историчес[ки] или хозяйствени и индустриални сведения“, **вестници, които нарича „лястовички на образованието“** (Славейков, 1981: 86; Славейков, 1980, т. 6: 276).

Не по-маловажна роля отрежда на женските дружества. Според Славейков те имат почти същата мисия за развитието на жените, каквато читалищата – за мъжете. Задачите на женските дружества са следните:

1. Да упражняват надзор върху женското училище в града и да подпомагат финансирането му.
2. Да се грижат „щото ни една от девойките на градът да не остане лишена от благодатите на науката“.
3. Да полагат грижи за образованието на жените от околните села. За изпълнението на тази задача Славейков препоръчва да вземат от селата малки момиченца и да ги възпитават и обучават в града на своя издръжка.
4. Да откриват в по-големите села женски училища и да ги снабдяват с необходимите пособия.
5. Да финансират обучението на девойки в по-известните девически училища, където да се подготвят за учителки.
6. Там, където няма каса за бедните, женското дружество да „посвещава една част от приходите си в полза на бедните фамилии“ (Славейков, 1980, т.6: 291 – 292).

За разлика от някои други представители на българската педагогическа мисъл през Възраждането – Л. Каравелов, В. Друмев и др., възгледите на Петко Славейков не са изградени върху основата на солидна осведоменост за водещите педагогически теории и практики в Европа и САЩ, а се основават предимно на собствения му педагогически опит. Те съответстват на българската реалност и потребностите на българското общество през епохата на Възраждането. Подобно на мнозина български педагогически мислители Славейков се приобщава към идеите на Просвещението и става техен ярък изразител. Издига в култ образованието и науката и разкрива тяхната роля за индивидуалното и общественото развитие. Изтъква значението на просветата за материалния и социалния прогрес на човечеството и за духовното освобождение на човека. Определя я като приоритет по пътя към национално освобождение. Сочи за пример европейските народи и призовава за приобщаване на българите към „просвещена Европа“. Неговите схващания за образованието се отличават с изключителен демократизъм – обявява се за масово, достъпно за всички образование, без съсловно и полово разграничение. Насочени са към формиране на духовно свободния и активен гражданин, посветен в служба на обществото. Поставя в центъра на образователното съдържание учебни предмети, съдействащи за национално самопознаване и формиране на национално самосъзнание. Препоръчва образователно съдържание с реална насоченост, което съдейства за развитие на интелектуалните, нравствените и физическите сили на ученика. Ратува за образование, което извисява човека, носи му материален просперитет, нравствено благородство и духовно освобождение. Славейков лансира някои модерни за времето си възгледи – напр. за необходимостта от професионално образование, за равнопоставеност на мъжкото и девическото образование, за включване

на гимнастиката и рисуването в образователното съдържание. Една част от схващанията му са съхранили своята актуалност и до днес. Затова той заема заслужено място в историята на българската педагогическа мисъл.

ЛИТЕРАТУРА

- Димитров, А. (1987). *Училището, прогресът и националната революция. Българското училище през Възраждането*. София: Издателство на БАН.
- Доросиев, Л. (1925). *Материали за изучаване на учебното дело в България. кн. I. Нашите класни, средни и специални училища преди Освобождението*. София: Министерство на народното просвещение. Учебен комитет.
- Каравелов, Л. (1985). *Събрани съчинения*. в 12 тома. т. 7, под ред. на Ц. Унджиева, София: Български писател.
- Каравелов, Л. (1989). *Събрани съчинения*. в 12 тома. т. 11, под ред. на Ц. Унджиева, София: Български писател.
- Конституции и законодателные акты буржуазных государств XVII - XIX в.в. Сборник документов*. (1957) под ред. П.Н. Галанзы. Москва.
- Коменски, Я. А. (1992). *Велика дидактика*. София: Просвета.
- Мор, Т. (1984). *Утопия*. Кампанела, Т. *Градът на слънцето*. София: Народна култура.
- Раковски, Г.С. (1946). *Горски пътник*. IV изд., София.
- Раковски, Г.С. (1952). Позив за спомоществувание за учръждания на една Българска книжевна община. – В: *Архив на Г.С. Раковски*. София
- Песталоци, И.Х. (1969). *Избрани педагогически произведения*. София: Народна просвета.
- Петко Славейков. *Нови изследвания. Сборник по повод 175 години от рождението му*. (2003), под ред. на И. Радев. В. Търново: Фабер.
- Славейков, П.Р. (1978). *Съчинения*. т. 2, под ред. на Ц. Унджиева. София: Български писател.
- Славейков, П.Р. (1979). *Съчинения*. т. 3, под ред. на С. Михайлова и Д. Леков. София: Български писател.
- Славейков, П.Р. (1979). *Съчинения*. т. 4, под ред. на С. Баева, П. Тотев и Ц. Унджиева. София: Български писател.
- Славейков, П.Р. (1980). *Съчинения*. т. 5, под ред. на С. Михайлова и Д. Леков. София: Български писател.
- Славейков, П.Р. (1980). *Съчинения*. т. 6, под ред. на С. Михайлова и Д. Леков. София: Български писател.
- Славейков, П.Р. (1981). *Съчинения*. т. 7, под ред. на С. Михайлова и Д. Леков. София: Български писател.
- Славейков, П.Р. (1982). *Съчинения*. т. 8, под ред. на С. Баева. София: Български писател.

Цветков, Д. (1989). Педагогическите идеи на Френската революция. *Педагогика*, 7.

REFERENCES

- Dimitrov, A. (1987). *Uchilishteto, progresat i natsionalnata revolyutsiya*. Balgarskoto uchilishte prez Vazrazhdaneto. Sofiya: Izdatelstvo na BAN.
- Dorosiev, L. (1925). *Materiali za izuchavane na uchebnoto delo v Balgariya*. kn.I. Nashite klasni, sredni i spetsialni uchilishta predi Osvobozhdenieto. Sofiya: Ministerstvo na narodnoto prosveshenie. Ucheben komitet.
- Karavelov, L. (1985). *Sabrani sachineniya*. v 12 toma. t. 7, pod red. na Ts. Undzhieva, Sofiya: Balgarski pisatel.
- Karavelov, L. (1989). *Sabrani sachineniya*. v 12 toma. t. 11, pod red. na Ts. Undzhieva, Sofiya: Balgarski pisatel.
- Konstitutsii i zakonodatelnaye aktay burzhoaznayh gosudarstv HVII - HIIH v.v. Sbornik dokumentov. (1957) pod red. P.N. Galanzay. Moskva.
- Komenski, Ya. A. (1992). *Velika didaktika*. Sofiya: Prosveta.
- Mor, T. (1984). Utopiya. Kampanela, T. *Gradat na slantseto*. Sofiya: Narodna kultura.
- Rakovski, G.S. (1946). *Gorski patnik*. IV izd., Sofiya.
- Rakovski, G.S. (1952). Poziv za spomoshtestvuvanie za uchrazhdeniya na edna Balgarska knizhevna obshtina. – V: Arhiv na G.S. Rakovski. Sofiya
- Pestalotsi, I.H. (1969). *Izbrani pedagogicheski proizvedeniya*. Sofiya: Narodna prosveta.
- Petko Slaveykov. *Novi izsledvaniya*. Sbornik po povod 175 godini ot rozhdenieto mu. (2003), pod red. na I. Radev. V. Tarnovo: Faber.
- Slaveykov, P.R. (1978). *Sachineniya*. t. 2, pod red. na Ts. Undzhieva. Sofiya: Balgarski pisatel.
- Slaveykov, P.R. (1979). *Sachineniya*. t. 3, pod red. na S. Mihaylova i D. Lekov. Sofiya: Balgarski pisatel.
- Slaveykov, P.R. (1979). *Sachineniya*. t. 4, pod red. na S. Baeva, P. Totev i Ts. Undzhieva. Sofiya: Balgarski pisatel.
- Slaveykov, P.R. (1980). *Sachineniya*. t. 5, pod red. na S. Mihaylova i D. Lekov. Sofiya: Balgarski pisatel.
- Slaveykov, P.R. (1980). *Sachineniya*. t. 6, pod red. na S. Mihaylova i D. Lekov. Sofiya: Balgarski pisatel.
- Slaveykov, P.R. (1981). *Sachineniya*. t. 7, pod red. na S. Mihaylova i D. Lekov. Sofiya: Balgarski pisatel.
- Slaveykov, P.R. (1982). *Sachineniya*. t. 8, pod red. na S. Baeva. Sofiya: Balgarski pisatel.
- Tsvetkov, D. (1989). Pedagogicheskite idei na Frenskata revolyutsiya. *Pedagogika*, 7.

PETKO SLAVEIKOV'S VIEWS ON EDUCATION

Abstract. The article presents the famous Bulgarian public figure and educationalist during the Bulgarian revival Petko R. Slaveikov and his views on education – its essence, its role in personal and public development, principles, contents and factors.

✉ **Dr. Violeta Atanasova, Assoc. Prof.**
University of Shumen
Shumen, Bulgaria
E-mail: atanasova_vk@abv.bg